

Управління освіти Первомайської міської ради
Міський методичний кабінет

Діти з поведінковими відхиленнями

***Методичні рекомендації
щодо організації роботи***

2013

Діти з поведінковими відхиленнями. Методичні рекомендації щодо організації роботи: Методичний посібник. – Первомайськ, 2013. – 62 с.

Укладач: *Кудлай С.В.,*
практичний психолог
ЗОШ І-ІІІ ст. № 1

Рецензенти: *Відмиш Л.І.,*
в.о. завідуючої методичним кабінетом
управління освіти
Первомайської міської ради

Олійникова Н.Д.,
методист методичного кабінету
управління освіти
Первомайської міської ради

Відповідальний за випуск: *Остапенко Г.Ф.,*
начальник управління освіти
Первомайської міської ради

Комп'ютерна верстка, дизайн:
Рябикін А.П.

*Рекомендовано методичною радою управління освіти
Первомайської міської ради, протокол № 3 від 28.05 2013 р.*

Посібник містить інформацію про види поведінкових відхилень в шкільному середовищі, шляхи їх визначення, методичні рекомендації педагогічним працівникам щодо

організації психолого-педагогічного супроводу дітей вказаної категорії.

Зміст

Вступ	4
1. Психологічні основи відхиленої поведінки	5
1.1. Розуміння відхиленої поведінки.	
1.2. Особливості особистості з девіантною поведінкою	11
2. Детермінанти девіантної поведінки	15
3. Види девіантної поведінки	17
4. Причини й наслідки аномальної поведінки	18
Додатки	26
Заходи психолого-педагогічної корекції відхилень поведінки	
Сучасні арт-терапевтичні техніки	31
Рекомендації щодо сприйняття підлітків, схильних до девіації	33
Корекційна програма формування у дітей навичок спілкування, подолання агресивності, конфліктності у стосунках (для роботи з дітьми молодшого шкільного віку)	35
Корекційні вправи для учнів з метою зниження агресії, подолання гніву, страхів, формування позитивної «Я-концепції»	44
Вправи для формування позитивного мислення по технології зміни «Я-концепції» (за Калошиним В.Ф.)	46
Релаксаційний комплекс «Контраст»	57
Кольорово-малюнковий тест	59
Література	61

Вступ

У суспільстві завжди приділяється важлива увага поведінці людей, яка не відповідає загальноприйнятим чи офіційно установленим соціальним нормам. Кожному суспільству властиві певні форми соціальних відхилень, масштаби яких визначаються конкретними історичними умовами його існування: соціальними, економічними, політичними, моральними тощо. Обсяг соціальних відхилень дозволяє судити про моральний клімат суспільства, рівень законності та правопорядку, ступінь згуртованості соціальних груп.

Деструктивні тенденції, які лежать в основі відхилень у поведінці, приховані в особистому досвіді, мають негативний вплив на подальше життя, реалізацію внутрішнього потенціалу особистості. Неадекватне виховання в сім'ї призводить до агресії, спрямованої на однолітків та батьків, на соціум в цілому.

Зростання агресивних тенденцій у підлітковому середовищі відбиває одну з найгостріших соціальних проблем нашого суспільства, де за останні роки різко зросла молодіжна злочинність, особливо злочинність у підлітковому середовищі. При цьому тривожить факт збільшення числа злочинів проти особистості, що тягнуть за собою тяжкі тілесні ушкодження. Частішими стали також випадки групових бійок підлітків. Отже, перед педагогічними працівниками дуже гостро повстала проблема перебудови та вдосконалення системи профілактики девіації серед дітей та шкільної молоді.

Зміст перебудови виховно-профілактичної системи, насамперед, визначається тим, що існуюча раніше "каральна" профілактика, заснована на мірах соціального контролю, суспільно-адміністративного й карного покарання, повинна бути замінена на охоронно-захисну профілактику, представлену

комплексом мір адекватної соціально-правової, медико-психологічної й соціально-педагогічної підтримки й допомоги родині, дітям, підліткам, юнацтву.

Психологічні основи відхиленої поведінки

Розуміння відхиленої поведінки.

Відхилена (девіантна) поведінка (від лат. deviation - відхилення) - це система вчинків або окремі вчинки, які не відповідають моральним чи правовим нормам і вимогам суспільства.

Відхилену поведінку необхідно відрізнити від аномальної, характеристика якої пов'язана із розумовою патологією. Відхилена поведінка соціально детермінована. У її виникненні велику роль відіграють дефекти особистісного розвитку, що поєднуються із недоліками, помилками виховання й негативним впливом несприятливої ситуації, яка складається в найближчому оточенні людини — родині, референтній групі тощо.

Відхилена поведінка, яка суперечить усталеним у суспільстві зразкам, стереотипам, може іноді поєднуватися з порівняно добрим знанням моральних норм. Це особливо актуально для людей, що розвиваються: наприклад, для підлітків поведінка нерідко є засобом самоствердження, вираженням протесту проти реальної чи уявної несправедливості дорослих.

Розглядаючи відхилену поведінку чітко розрізняють, по-перше, поведінку власне девіантну, коли є відхилення від усталених у суспільстві норм, по-друге, поведінку делінквентну (від лат. delinquens - «той, хто здійснює вчинок» і англійського - «провина», або точніше - «психологічна тенденція до правопорушення») - злочинну, кримінальну.

Відомі численні концепції відхилення поведінки від суспільно прийнятих норм - від біогенетичних до культурно-історичних. Автори біогенетичних концепцій (від С. Холла і З. Фрейда до Е. Торндайка, К. Бюлера, Е. Майєра, А. Дженсена й А. Маслоу), відводячи провідну роль в особистісному розвитку людини її

природно-біологічному началу, вважають, що всі причини антигромадської поведінки, відхилень у поведінці треба шукати в біології людини, а особливо - у генетичних структурах злочинності.

На противагу «біологізаторам» висунуто соціальний чинник - автори соціологічної концепції (Д. Ватсон та ін.) вважають, що у поведінці людини немає нічого вродженого і кожна її дія, вчинок - лише продукт зовнішньої стимуляції. Отже, маніпулюючи зовнішніми подразниками, можна «виготовити» людину будь-якого складу.

Абстрактно-соціологічний підхід до розуміння середовища і натуралістичний до природи людини властивий соціобіологічним концепціям, так званій теорії двох чинників, яка ґрунтується на наявності двох сутностей людини-біологічної та соціальної, що розколює її надвоє - на природні (ще не олюднені) й «суто» соціальні складові. Стверджуючи, що генетичні програми керують соціальною поведінкою людини, автори цього підходу намагаються вести пошук покращення людської природи шляхом селекції (звідси - спроби відродити євгеніку).

Значного розвитку в сучасних умовах набули концепції соціальної дезорганізації (Т. Шибутані та ін.), які пояснюють відхилену поведінку соціальними змінами. Унаслідок цього колишні стандарти втрачають своє значення, через що дезорганізується життя суспільства, оскільки одні люди намагаються дотримуватися старих норм і цінностей, інші-орієнтуються на нові цінності й норми - і загально-соціальні, і групові (еталонні групи). Відповідно до цього виокремлюють три типи відхиленої поведінки (Т. Шибутані).

Перший тип - конформна поведінка - пристосування до вимог еталонної (референтної групи), які відрізняються від усталених у суспільстві норм, поглядів.

Другий тип відхиленої поведінки - імпульсивна - виникає під впливом сильного порушення поведінки, у супереч власним

стандартам. Цей тип пов'язаний з тимчасовою втратою самоконтролю.

Третій тип відхиленої поведінки означають терміном «компульсивна», тобто примусова. Ідеться про особливий вид примусу, пов'язаний із поганою пристосовністю окремих осіб, коли на деякі події і факти особистість відповідає стійкими реакціями, такими, що навіть вона (усвідомлюючи безглуздість і небезпеку своєї поведінки) не в стані змінити. Така поведінка виникає під впливом сильних образ або наркотиків як захисна за своєю природою реакція.

Популярною теорією відхиленої поведінки є теорія «соціальної аномії» Р. Мертон. Указуючи на тісний зв'язок відхиленої поведінки із соціальними структурами, Р. Мертон намагається простежити, як останні чинять певний тиск на окремих членів суспільства, штовхаючи їх на шлях відхилень від загальноприйнятих правил. У результаті виокремлюють п'ять типів відхиленої поведінки, що виникають як спосіб пристосування індивідів до умов їхнього найближчого соціального оточення:

а) підпорядкування;

б) інновація (відновлення);

в) ритуалізм;

г) ретретизм (відхід від життя - бурлаки, відщепенці, хронічні алкоголіки, наркомани);

д) бунт.

Досить поширена в деяких країнах (особливо у США) теорія множинних чинників, відповідно до якої не існує якого-небудь єдиного фактора, що призводить до делінквентної поведінки, а є багато конкретних чинників, що зумовлюють відхилену поведінку, сприяють її розвитку. Це і «погане» оточення, і «порожнеча», «нудьга в навколишньому середовищі», і «мати-алкоголичка», і «передчасна статева зрілість» тощо.

У психології й кримінології переконливо доведено, що відхилену поведінку не визначають «вроджені механізми», а

зумовлюють соціально-психологічні чинники, зокрема особливості мікросередовища, групові взаємини, недоліки виховання тощо. Саме під їхнім впливом виникають і розвиваються такі види відхиленої поведінки, як агресія, аномія, фрустрація.

Агресія (від лат. *agressio* - приступ, напад) - відхилена поведінка людини, яка заподіює моральний, фізичний і матеріальний збиток іншим людям або порушує їхній психічний дискомфорт (негативні переживання, стан страху, пригніченості тощо).

Аномія (термін, який ввів на початку XX століття Е. Дюркгейм) - відхилена поведінка людини, зумовлена відсутністю мети в житті, почуттям ізольованості й самотності, що пов'язано з дезорганізацією суспільства, відсутністю в ньому чіткої моральної регуляції поведінки людей, колишні норми і цінності вже не відповідають реальним відносинам, а нові ще не затвердилися.

Існує дві форми аномії - часткова, випадкова (спорадична) і масова (кризова).

Фрустрація - це відхилена поведінка людини, спричинена реальною або уявною перешкодою, яку вважають нездоланною і яка заважає досягненню мети й задоволенню потреби, а також супроводжується переживаннями розчарування, роздратування (зрозуміло, фрустрація не обов'язково породжує відхилену поведінку).

Крім вищезгаданих причин відхиленої поведінки, підліткам і юнакам властиві й деякі своєрідні типи порушень поведінки, відхилень від моральної і правової норм. Це:

1) емансипація, пов'язана з прагненням звільнитися від опіки, контролю дорослих, від їхніх стандартів, норм і цінностей, самоствердитися як особистість;

2) групування, коли підлітки, юнаки й дівчата, намагаються об'єднуватися з однолітками (невипадково більшість правопорушень підлітки скоюють у групі);

3) захоплення;

4) потяги (і пов'язані з виявами сексуальної активності, і ті, що не мають сексуального забарвлення - виборча агресія, наприклад).

Нерідко відхилена поведінка молоді може бути зовні адресована дорослим (непокора, образа), однак внутрішньо молода людина діалогізує в цей момент з однолітками, тому що саме на їхню реакцію розраховані її дії. Водночас існує особливий тип відхиленої поведінки підлітків, юнаків (дівчат), які і ззовні, і внутрішньо адресовано дорослим. Це так звана «поведінка, що є демонстративно відхиленою», коли навколишнім «демонструють відхилення», оскільки дії відбуваються заради їхнього поза нормативного характеру.

Найпростішим прикладом такої поведінки є дитяче кривляння. Тут можна виокремити дві закономірності: по-перше, дитина кривляється лише в присутності дорослих (зазвичай батьків) і лише тоді, коли вони звертають на неї увагу; по-друге, коли батьки показують дитині, що вони не схвалюють її поведінки, кривляння не лише не зменшується, а радше підсилюється. Отже, перед нами очевидний комунікативний акт, де основним змістом комунікації є відхилення: дитина особливою невербальною мовою говорить батькам: «Я роблю те, що вам не подобається». Аналогічний зміст іноді виражено й словами, наприклад, чимало дітей час до часу заявляють: «Я - поганий». Постає закономірне запитання про причини (цілі, мотиви) такої комунікації.

Самоочорнення в діалозі з іншим може бути способом вийти з-під його влади, не підкоритися його нормам і не дати йому змоги засудити (оскільки осуд уже відбувся). Тут важливо й те, що слова відрізняються від дій і вчинків. Сказати про свої наміри, нехай страшні, все-таки легше, ніж здійснювати їх. Фактично, це одна з ігор (у розумінні Е. Берна), де інший позбувається своєї звичної ролі (оцінюючого, осудливого) за рахунок того, що вона виявляється вже зіграною.

Можна припустити, що дитяче кривляння і твердження на зразок «Я-поганий» у деяких ситуаціях можуть виконувати ту

саму функцію. Дитина за допомогою кривляння намагається звільнитися від дорослих норм і убезпечитися від осуду.

Розглянемо тепер відхилену поведінку підлітків. Наприклад, їхня поведінка в неформальних молодіжних об'єднаннях протестного характеру. Відхилена поведінка цього типу багато в чому нагадує дитяче кривляння (це особливо стосується руху «панків», меншою мірою - «хіпі» та «металістів»). По-перше, поведінка і зовнішній вигляд цих підлітків має показовий, демонстративний характер (зовні означене кожне положення «ідеології»; місце збору на центральних майданчиках; постійні розмови про реакції навколишніх тощо). Отже, перед нами - зрозумілий ланцюг комунікативних актів. По-друге, і поведінка, і зовнішній вигляд таких підлітків підкреслено антинормативні (не «поза нормативні», а «анти», це норма, «вивернута навиворіт»): пози, сленг, зачіска, дії панків і металістів мають спричинювати відразу в навколишніх. Основний зміст комунікації в цій ситуації, як і в кривляннях, ствердження: «Я-поганий, я-огидний».

Така комунікація за формою адресована, насамперед, незнайомим людям (випадковим перехожим), що до цього моменту ніяк не контактували з підлітком. Удома ж і в школі (де можливе авторитарне-осудливе ставлення) такі «сцени» розігрують рідко. Очевидно, акції панків і аналогічні види поведінки - це репліки підлітків із внутрішнього конфліктного діалогу з ідеально-уявними значущими дорослими (батьками, вчителями). Тобто голос дорослого у свідомості підлітка засуджує його за ті чи інші вчинки, підліток «відповідає» цьому голосові відхиленою поведінкою, намагаючись таким чином звільнитися від влади осуду.

Дорослий глибоко персоналізований у підлітку, і його голос у свідомості засуджує ті дії підлітка, які засудив би реальний дорослий, якби довідався про них. Підліток «на вулиці» постійно переживає негожість своїх дій в очах дорослих.

От ми і прийшли до джерела внутрішнього конфліктного діалогу зі значущими дорослими, який може призвести до

поведінки, яка є демонстративно відхиленою. Зазначимо, що ми окреслили своєрідне замкнуте коло:

- 1) підлітка залучено до форм поведінки, яка має відсильний характер;
- 2) це спричинює конфліктний внутрішній діалог з дорослим;
- 3) спроба позбутися цього діалогу зумовлює поведінку, яка відхиляється від норм (коло замкнулося).

Необхідно зрозуміти, що членам низки неформальних (протестних) молодіжних об'єднань важливо спровокувати суспільство на осуд, вони хочуть бути «особливими» - не такими, як всі. Саме тому демонструють відхилення у своїй поведінці.

Особливим феноменом є відхилення поведінки людей не на індивідуальному рівні, а в умовах, по-перше, контактних малих груп, по-друге, у масових формах у великій групі. Щодо малих асоціальних, кримінальних груп, то усталені в них стандарти поведінки серйозно впливають на вироблення особистісних норм відхиленої поведінки. У злочинній групі нівелюється особиста відповідальність її членів, знижується критичність стосовно своїх учинків. Антигромадська група найчастіше є каталізатором взаємного навіювання і наслідування, психологічної заразливості.

Ще сильнішим є вплив великої групи, маси людей, для яких характерні відхилення в поведінці. Це пов'язано, зокрема, з відчуттям власної анонімності (роблячи «як усі», індивід втрачає почуття відповідальності за свої дії).

Отже, загалом під відхиленою поведінкою розуміють і численні різновиди правопорушень, і неетичні вчинки, і будь-які інші види неправильної, з погляду соціуму, поведінки, протиправних або аморальних вчинків.

Особливості особистості з девіантною поведінкою

Своєрідним «кристалізаційним центром» усієї проблеми відхиленої поведінки є особистість. Саме через особистість здійснюється складна взаємодія «причини-середовище» і «ситуації-особи-діяння-заходи» (схему запропонував В. М. Кудрявцев).

Особистість - це поняття для позначення загальної міри соціального в людині. Проте суспільний характер особистості, значення історичних умов для її зміни мають корінні суперечності в розумінні змісту і динаміки поведінки людини як особистості, шляхів і можливостей впливу на неї суспільства.

Парадокс у тому, що фундаментальні відкриття генетики зумовили пошук біологізаторських концепцій особистісного розвитку. Їхні прихильники вважають, що основні психічні властивості особистості закладені в самій природі людини та визначають її життєву долю (Е. Торндайк та ін.).

Людина не народжується егоїстичною чи альтруїстичною, дисциплінованою чи хуліганом. Усі психічні властивості особистості формуються і виявляються в процесі діяльності, за допомогою якої індивід не лише на власному досвіді пізнає навколишній світ, а й привласнює досвід попередніх поколінь, їхні досягнення.

Структура особистості з відхиленою поведінкою, як і особистості «в нормі», зумовлена впливом життя, особливостями відносин. Немає якоїсь одної властивості особистості, яка б зумовлювала відхилену поведінку, та відрізняла б осіб, схильних до такої поведінки, від осіб, що дотримуються соціальних норм.

Хоча, безумовно, є категорія людей (наприклад, злочинці рецидивісти), які наділені певним комплексом рис особистості, характерних для різних типів порушників соціальної норми.

Проте це пов'язано не з генетичною наперед визначеністю, а з їхнім способом життя й біографією. Цей комплекс містить: негативне ставлення до основних соціальних норм; глибоко вкорінене негативне уявлення про соціальні відносини і цінності;

специфічні (негативні) риси особистого досвіду; підвищену агресивність і збудливість; примітивні потяги й нестриманість у їхньому задоволенні тощо. Коли такі комплекси рис особистості вступають у взаємодію з певною ситуацією, то вони сприяють виборові протиправного шляху досягнення мети.

Аналіз психологічних особливостей особистості з відхиленою поведінкою дає змогу виокремити деякі її характеристики.

По-перше, прагнення до пристосування. Пристосування тут полягає в тому (не плутати з адаптацією), що хворобливе марнославство, бажання за будь-яку ціну задовольнити свої потреби, одержати особисту вигоду або зберегти в таємниці негативну спрямованість інтересів люди з відхиленою поведінкою ретельно маскують. При цьому пристосування постає і як риса особистості, і як характеристика групи з негативною спрямованістю.

По-друге, мода. Гіпертрофована мода на певні зачіски і різні підвіски, нашийні хрести тощо, тобто прихильність до різних знаків, які помітно відрізняються від повсякденних.

По-третє, розбіжність знання норм і цінностей і реальних вчинків.

По-четверте, роздвоєння переконань. Нині існує низка класифікацій особистостей з відхиленою поведінкою.

Кримінологи, наприклад, поділяють особистості правопорушників на чотири основні категорії, беручи за основу взаємодію особистісного і випадкового у мотивах їхніх протиправних учинків.

Психологи на основі розкриття спрямованості особистості й особливостей її поведінки наводять іншу типологію. Наприклад, умовно виокремлюють чотири групи осіб з відхиленою поведінкою.

Для першої групи характерний стійкий комплекс аморальних, примітивних потреб, прагнення до споживацького проведення часу, деформація цінностей і взаємин. Егоїзм, байдужість до переживань інших, нелагідність, відсутність авторитетів є

типовими особливостями цих людей. Вони егоїстичні, цинічні, озлоблені, грубі, запальні, зухвалі.

Другу групу становлять особи з деформованими потребами. їм притаманне більш-менш широке коло інтересів, а водночас - загострений індивідуалізм, бажання посісти привілейоване становище за рахунок утиску слабких. Для них характерна імпульсивність, швидка зміна настроїв, облудність, дратівливість. У цих людей перекохані уявлення про мужність, товариство. їм приємно від чужого болю.

Для третьої групи осіб з відхиленою поведінкою характерний конфлікт між деформованими й позитивними потребами, цінностями, взаєминами, поглядами. Їм властиві однобічність інтересів, пристосування, облудність. Ці люди не прагнуть досягнути успіхів, вони апатичні.

До четвертої групи зараховують особистостей, у яких слабо деформовані потреби, а водночас нема певних інтересів і досить обмежене коло спілкування. Вони безладні, недовірливі, підлещуються перед сильнішими. Для них типове боягузтво і мстивість.

Ця типологія чітко показує наявність в особистості з примітивною відхиленою поведінкою низьких потреб, недостатньо розвинутої волевої регуляції, вузькості інтересів, підміни позитивних інтересів квазіінтересами, егоїзму, цинізму, ствердження свого «Я» за рахунок приниження гідності інших людей, жорстокості, байдужості, ворожості до нормального середовища.

Водночас для деяких осіб з відхиленою поведінкою характерні межові стани, неврози, патологічні відхилення в характері, які не є хворобою. Психопатологічних рис особистість здебільшого набуває не в результаті обтяженої спадковості, а внаслідок несприятливих умов життя і виховання.

В Міжнародній класифікації психічних та поведінкових розладів 10-го перегляду (МБК –10) під шифром F91 (“розлади поведінки” у дітей та підлітків) детально визначені симптоми, що

описують повторювану і стійку поведінку, при якій порушуються права інших людей або найважливіші відповідні віку соціальні норми, правила. Така поведінка повинна спостерігатись, як мінімум, 6 місяців і включати наступні прояви:

- дитина часто проявляє незвичні для свого віку спалахи гніву;
- часто сперечається з дорослими;
- часто активно відмовляється виконувати вимоги дорослих або порушує їх правила;
- часто навмисно робить речі, які досаджають іншим людям;
- часто звинувачує інших у своїх помилках або поведінці;
- часто ображається або їй легко досадити;
- часто сердиться або обурюється;
- часто злісна або мстива;
- часто обманює або порушує обіцянки з метою отримання вигоди чи ухиляння від зобов'язань;
- часто влаштовує бійки(сюди не відносяться бійки з сібсами (братами й сестрами);
- застосовує зброю, яка здатна завдати серйозної шкоди іншим людям (н-д, цеглу, ключку, розбиту пляшку, ніж, вогнепальну зброю);
- не дивлячись на заборони батьків часто до- темна залишається на вулиці (якщо початок відхилень - у віці до 13 років);
- проявляє фізичну жорстокість в ставленні до інших людей (н-д,

- зв'язує жертву, завдає порізів, опіків);
- проявляє фізичну жорстокість до тварин;
- навмисно руйнує чужу власність;
- навмисно розводить вогонь з ризиком або бажанням заподіяти серйозну шкоду;
- викрадає цінні речі з дому або інших місць;
- часто прогулює школу;
- тікав з дому як мінімум двічі або тікав один раз, але більш ніж на одну ніч (окрім випадків ухиляння від насильства);
- здійснює злочин на очах у жертви (включаючи виривання сумок, вихоплювання гаманців);
- примушує іншого до статевій діяльності;
- часто проявляє задиристу поведінку (н-д, навмисне завдавання болю, приниження, тортури) та ін.;
- проникнення до чужих помешкань, автомобілів.

Детермінанти девіантної поведінки

Девіантна поведінка має свою специфічну природу і розглядається як результат впливу різноманітних цілеспрямованих, організованих і стихійних, неорганізованих впливів на особистість дитини або підлітка.

Проблема активно вивчається як у медицині, так і в біології, психології, соціології та юриспруденції. Авторитетні фахівці, вивчаючи фактори, що зумовлюють порушення поведінки, запропонували таку їх класифікацію:

<i>Внутрішні спадково-біологічні й конституційні передумови</i>	<i>Фізична конституція, здоров'я і витривалість, стан і типологічні властивості нервової системи, гендерні відмінності, процес онтогенезу й вікові особливості, вплив гормонів, ушкодження головного мозку, органічні захворювання мозку, реактивність нервової системи</i>
<i>Внутрішньо-особистісні причини й механізми розладів поведінки</i>	<i>Акцентації характеру, інфантилізм, підвищений рівень тривожності, різноманітні реакції (емансипації, групування з друзями, відмови, компенсації, захоплення (хобі), задоволення почуття цікавості, потяг до самоствердження, потреба змінити психічний стан у стресовій ситуації</i>
<i>Зовнішні соціальні умови</i>	<u>Соціально-економічні:</u> зниження життєвого рівня населення; майнове розшарування суспільства; обмеження соціально схвалених способів заробітку; безробіття; доступність алкоголю і тютюну. <u>Соціально-педагогічні:</u> зростання кількості сімей з конфліктними та асоціальними стилями виховання. <u>Соціально-культурні:</u> зниження морально-етичного рівня населення; поширення кримінальної субкультури; руйнування духовних цінностей; наростання неформальних об'єднань, в яких домінує культ сили; пропаганда в засобах масової інформації насильницьких та безвідповідальних стереотипів поведінки.

Разом з тим:

По-перше, відхилення (девіація) носить культурно-відносний характер і те, що в одній культурі є порушенням соціальних норм, в іншій може і не бути таким.

По-друге, у кожній культурі зустрічаються “зони” субкультури, яка нав'язує своїм прихильникам інший стиль соціальної поведінки, ніж провідна, масова культура даного суспільства.

По-третє, девіація підлягає оцінці лише в конкретно – історичному контексті, оскільки з перебігом історичного часу минулі норми втрачають свою силу і старішають, а разом з ними втрачають силу критерії девіантної поведінки.

По-четверте, в історії розвитку суспільства існують перехідні періоди, коли відбувається руйнування всіх традиційних засад і норм і, отже, розмиваються критерії девіантної поведінки.

Види девіантної поведінки

В залежності від способів взаємодії з реальністю та порушенням тих чи інших норм суспільства прояви девіантної поведінки поділяються на п'ять видів:

Ⓘ Деліквентний вид девіантної поведінки-сукупність протиправних вчинків та злочинів, які не відповідають формально зафіксованим соціальним та юридичним нормам.

Ⓙ Адиктивний вид девіантної поведінки-поведінка, що зумовлюється залежністю від різних хибних пристрасей.

Ⓚ Патохарактерологічний вид девіантної поведінки-поведінка, що зумовлюється патологічними змінами характеру, що сформувалися в процесі виховання.

Ⓛ Психопатологічний вид девіантної поведінки - ґрунтується на психопатологічних симптомах та синдромах-це прояви тих чи інших психічних порушень та захворювань.

⌚ Грунтується на суперцінностях - це виявлення обдарованості, таланту, геніальності в якійсь сфері діяльності, які виходять за рамки звичайного, нормального сприйняття.

Причини й наслідки аномальної поведінки

Ребенок привлекает наше внимание, когда мешает и вносит смуту; мы замечаем и помним только эти моменты. И не видим, когда он спокоен, серьезен, сосредоточен. Так ребенок учится скрывать свое истинное лицо, принаравливается к нашим требованиям. Он как бы входит в норму наших требований.

Я. Корчак

Відхилення поведінки від норми називають також аномальною, асоціальною, антисоціальною, девіантною, розладною, неправильною, викривленою, зіпсованою, *деліквентною*. Усі ці назви говорять про одне: поведінка дитини не відповідає прийнятій нормі, тобто є аномальною, або відхиленою.

Девіантна поведінка — це загальна назва для різноманітних порушень правил поведінки, використовувана у зарубіжній літературі. Девіантною зазвичай називають поведінку школярів, викликану неспецифічними (тобто не вродженими) факторами. Це дитячі пустощі, порушення дисципліни, інколи хуліганські вчинки, властиві дитячому віку. Вони найчастіше зумовлені ситуацією та дитячою готовністю їх вчинити, а не внутрішніми причинами, психічними розладами.

У всіх випадках відхильної поведінки відмічається наростання емоційного напруження. Воно характеризується виходом за нормальні межі почуттів, емоцій, переживань дітей. Напруження веде до втрати почуття реальності, зниженню самоконтролю, нездатності правильно оцінювати свою поведінку. Під впливом розбурханих емоцій дитина, як і дорослий, перестає контролювати

свої вчинки, здатна на безрозсудні дії. Їй нічого не вартує нагрубити, вдарити, щось зламати.

Девіантна поведінка — майже завжди результат неправильного виховання. Неправильне виховання — це і виховання недостатнє і виховання надмірне. Його характеризують два основні стилі: тепличної опіки та холодної знехтуваності. При нормальному, зваженому, збалансованому вихованні, яке спирається на індивідуальність дитини, відхилень немає і формуються нормальні люди.

Наведемо приклад **надмірного виховання**, або так званої гіперопіки. Дитина живе в благополучній сім'ї. Вона єдиний спадкоємець. Для батьків «най, най». Її постійно пестять, опікають, нею любуються, знаходять у неї всілякі таланти, найкращі якості. Їй ніколи ні в чому не відмовляють. При цьому вона росте неумілою, несамостійною, безпорадною. День за днем формується егоїст, сімейний деспот, який не вміє і не хоче нічого робити, а тільки вимагає задоволення своїх бажань. У школі для такої дитини, незвичної до праці, звичайні завдання й вимоги шкільного розпорядку виявляються надмірними.

Неминуче виникає девіантна поведінка. Дитина негативно реагує на всі трудові зусилля. Вона надовго залишиться інфантильною, в життя вступить без належної підготовки, з важким характером. Егоїзм, себелюбство, небажання трудитись, звичка жити за рахунок інших супроводжуватимуть таку людину все життя. Нелегко доведеться їй серед нормально вихованих людей, а суспільству важко буде задовольняти усі її примхи.

Інший досить поширений приклад — **недостатнього виховання**. Дитина покинута напризволяще. Нею ніхто не займається. Виховання по суті ніякого немає. Дитина стихійно наслідують те, що бачить у навколишньому житті, — однаково і погане, і хороше. Але хорошого, нажал, менше. В доросле життя така дитина входить, увібравши всі вади. Її поведінка неминуче буде відхилятися від норми.

Аномальна поведінка – реакція дитини у відповідь на ситуацію, яка не відповідає її поглядам, оцінкам, поняттям. Зазвичай ця реакція має болісний характер. Якщо вона дуже зачіпає почуття дитини і викликає закріплення в свідомості, то девіантна поведінка стає нормою і переходить у розлад.

Девіантна поведінка небезпечна не порушеннями дисципліни. Навіть найзначніші порушення порядку можна пережити. Справа в наслідках. Відхилення поведінки суттєво впливає на формування характеру, визначає все майбутнє життя людини. Якщо таку поведінку вчасно не зупинити й не підправити, то суспільство отримає неврівноважену, морально незрілу, підвладну різним впливам, без життєвих принципів та морального стержня, слабку, неврастенічну людину. Ось чому корекція поведінки – життєва необхідність, до якої слід підходити з усією серйозністю та відповідальністю.

Педагогам перш за все потрібні спокій, витримка, твердість, наполегливість, обов'язково спокійний тон, доброзичливість, аргументованість.

В основі корекційного виховання - формування звички до правильної поведінки.

Класифікація відхиленої поведінки.

Прояви відхиленої поведінки настільки різноманітні, що учителю буває дуже важко розгледіти за ними загальні ознаки. Перефразовуючи класика, можна сказати: усі щасливі діти щасливі однаково, кожна нещасна дитина нещасна по-своєму. Щоб не потонути в розмаїтті відхилень і не розглядати кожне окремо як неповторний випадок, звернемось до класифікації.

Класифікація - це виділені за загальною ознакою і зведені в систему види відхиленої поведінки разом з причинами, що їх обумовлюють, типовими формами прояву. Із класифікації виділяють характерні групи девіантної поведінки. Після цього визначаються загальні форми, методи й методики корекційної роботи. Встановивши приналежність учня до однієї з груп, учитель

отримує рекомендації щодо діагностики й корекції його поведінки, типові для даної групи.

Цілі девіантної поведінки:

1 група:	2 група:	3 група:
Задоволення вимог (вимогливі діти)	Реалізація влади(владні діти)	Здійснення помсти (мстиві діти)
Привернення уваги до себе.	Переконання: їх люблять тільки тоді, коли їм поступаються.	Від почуття неповноцінності (фізичний стан, матеріальне положення).
Манірність, клоунада, показні лінощі, недбальство, викрики, хуліганські вчинки, надоїдливість.	Підвищений тон, крик, відмова від виконання завдань, грубість, гнівливість, обман, лицемірство.	Замкнутість, загальмованість, агресивність, деструктивність, млява затяжна депресія, суїцидні настрої.

Корекція поведінки дітей першої групи:

Вимогливі діти. Таких дітей важко назвати девіантними, але їхня поведінка насторожує. Їх головна мета — привернути до себе увагу, бути завжди на виду, проявити перевагу над іншими, закріпити високий власний статус. Такі діти постійно крутяться біля учителя, лізуть «в очі», ставлять несуттєвій недоречні питання з єдиною метою - звернути на себе увагу, готові виконати будь-яке доручення учителя. Щоб на них звернули увагу, виставили перед іншими, похвалили, вони готові на все. Часто такі діти ходять у фаворитах в учителів, але справжньою метою їх поведінки є само возвеличення, а не співробітництво.

Характерні особливості поведінки вимогливого учня:

— хороша поведінка, надійний, постійний помічник учителя;

- старанний;
- нав'язливий, непостійний, неврівноважений, ревнивий;
- здатний на дрібні капості, щоб помститися вчителю й друзям «за зраду»;
- підвищена тривожність;
- любить прибрехати, прикрасити події.

Корекція поведінки:

1. Вимогливій дитині увагу краще приділяти тоді, коли вона зайнята. Педагог похвалить її роботу, приверне увагу інших дітей до того, як добре виконується завдання.
2. Ігнорування будь-яких спроб дитини привернути до себе увагу (капризи, прояви агресивності тощо)
3. Учитель не покаже свого незадоволення нав'язливістю, недоречною наполегливістю учня.
4. Буде стійким, спокійним, урівноваженим, буде поводити себе рівно, передбачувано, щоб не дати приводу учневі запідозрити його у нестабільності поведінки.
5. Учитель буде однаково уважно ставитися до всіх учнів, щоб не давати підстав для ревнощів.

Корекція поведінки дітей другої групи:

Владні діти. Це дуже складний тип відхильної поведінки. Прихована мета дітей цієї групи – влада. Вони наполегливі, вимогливі, потребують уваги, бажають верховодити, управляти іншими, бути постійно в центрі уваги. Підсвідомо на перший план виставляють питання «Хто головніший?». Свої права вони звикли відстоювати за допомогою вимог, тобто крику, підвищених інтонацій. Відмов від виконання завдань. Владна дитина у жорсткому протистоянні зі старшими й ровесниками може відмовитись від усіх і від усього. Наполягає на своєму. Заперечує,

часто, різко й грубо. Хоче верховодити, зривається гнівом, робить все навпаки. Працює мало або не працює зовсім. Може обманювати, брехати, лицемірити, поки не доб'ється свого.

Видимі ознаки поведінки:

- ледачий, неохайний, з поганими манерами;
- недовірливий, неслухняний;
- часто наїжачується й заперечує;
- забуває обіцянки, не держить слово;
- якщо сильний фізично, то ображає всіх, хто слабший;
- якщо слабкий фізично, то боїться сильних, боягуз, уникає чесного поєдинку, надає перевагу діяти обманом.

Корекція поведінки:

1. Не поступатись і не боротись. Зайняти спокійну, дипломатичну позицію.
2. Відмовитись від авторитарного тиску.
3. Відмовитись від покарань, це тільки посилює погану поведінку.
4. Практикувати індивідуальні етичні бесіди.
5. Дати право самостійно приймати рішення і нести за них відповідальність.
6. Створювати ситуації, щоб владна дитина сама постраждала від своїх необдуманих вчинків, застосовувати метод природних наслідків.
7. Учитель не повинен дозволити втягнути себе в конфлікт, коли виникають складні ситуації, з яких дітям самим потрібно знайти правильний вихід;
8. Учитель ставить до кожного з повагою, звертається до дітей по допомогу.
9. Тільки в роботі з владними і мстивими дітьми можна застосовувати рекомендований А.С. Макаренка метод «вибуху», коли разом, круто і досить жорстко «вибухають» внутрішні передумови, що викликають девіантну поведінку дитини.

Корекція поведінки дітей третьої групи:

Мстиві діти. Мета їхньої нестандартної поведінки — помста. Усім і кожному. Ця мета не усвідомлюється і обумовлюється найчастіше самонавіюванням, почуттям власної меншовартості. Емоційний стан мстивих дітей частіше всього викликаний фізичними вадами (наприклад, заїкуванням) або депривацією (бідністю, занедбаністю). Звідси й прагнення зробити боляче іншим, придумати їхні недоліки для збереження власного престижу. Дітям даної групи здається, що їх постійно ображають, до них несправедливі, не так ставляться, що все проти них. При неуважному ставленні до них відхильна поведінка прогресує, стає некерованою, агресивною, деструктивною. Мстиві діти найчастіше перебувають у стані уповільненої депресії. Вони не розуміють дружнього ставлення, хочуть, щоб усіх однаково любили, щоб усім було всього порівну. Канючать оцінки, ниють, доводять учителів питаннями типу: а чому тому так, а мені так?

Характерні особливості поведінки:

- замкнутий, понурий, заторможений;
- нерідко із затримкою психічного, соціального розвитку;
- якщо йому боляче, то робить боляче й іншим;
- легко відступає від наміченої мети, відмовляється від боротьби;
- болісно сприймає свої поразки й невдачі;
- має погані звички, приховані пороки;
- любить залишатись наодинці зі своїми переживаннями;
- уникає спілкування;
- підвержений суїцидальним настроям.

Корекція поведінки дітей третьої групи складна й тривала.

Здійснюючи її, учитель буде:

1. Учити таких дітей почуватись повноцінними, формувати комплекс повноцінності;

2. Підбадьорювати у разі помилок, невдач, постійно висловлювати впевненість у тому, що будь-яка робота їм посильна і може бути успішно виконана;
3. Хвалити, коли є спроба зробити щось самостійно;
4. Переконувати й показувати, що любить дитину такою, якою вона є.
5. Допомогати дитині знаходити шлях до себе, придбати внутрішню рівновагу, спокій;
6. Частіше практикувати групові заохочення, щоб посилити їх дію на дитину;
7. Постійно повторювати: «Я не втрачаю надії на те, що у тебе все буде добре!»

Приклади корекційних методик:

Назва: Персональна опіка.

Мета: Корекція поведінки вимогливої дитини.

Реалізація.

Відомо: у великих дозах все приїдається. Навіть спілкування з улюбленим учителем. Педагог користується цим фактом і, відклавши усі свої найнагальніші справи, цілий тиждень буде займатись тільки одним учнем. Буде вести індивідуальну корекційну роботу. В кінці тижня повинно настати пересичення спілкуванням і учень сам почне потихеньку «відставати» від учителя, стане менше тероризувати його безпідставними вимогами й своїми ревнощами.

Варіації: Методика застосовується також для корекції поведінки дитини, яка відсторонилась від учителя. Учитель активно виказує підвищену увагу учню, наближає його до себе, спираючись на його інтереси.

Коли результат досягнуто, відновлюється нормальне спілкування.

Назва: Допоможемо другові.

Форма, метод: Вправа.

Мета: Корекція поведінки депресивної дитини.

Реалізація:

Дитині депресивній, невпевненій у собі допомагає увесь клас. Учитель домовляється з дітьми про необхідність хорошого ставлення до учня, відкритого дружнього спілкування в ненав'язливій формі. Учитель розповідає дітям, що людині важко, так буває з усіма, і без допомоги оточуючих мало хто може самостійно впоратись зі своїми проблемами. При необхідності учитель розподіляє основні напрямки персональної турботи і навіть ролі дітей: одні допомагають у навчанні, другі в спілкуванні з ровесниками, треті — в стосунках зі старшими і т. д.

Варіації: Методика використовується для корекції всіх видів відхиленої поведінки.

Коли результат досягнутий, відновлюються нормальні взаємовідносини.

Заходи психолого-педагогічної корекції відхилень поведінки

1. Завдання психологом педагогічної діагностики:

■ визначення наявності або відсутності психобіологічних передумов девіантної поведінки (відставання або затримка розумового розвитку; наявність або відсутність нервово-психічних захворювань і патологій - неврозів, психопатій, психіатричних розладів, епілепсії);

■ визначення дефектів індивідуально-психологічного характеру, включаючи порушення емоційно-вольової і мотиваційної сфери (підвищена тривожність, агресивність, знижені емпатійні якості, акцентуації характеру, неадекватна самооцінка);

■ вивчення соціально-психологічних особливостей особистості підлітка, що характеризуються соціальною дезадаптацією;

■ дослідження соціальної ситуації, що провокує дезадаптацію дітей (ця соціальна ситуація представлена, як правило,

несприятливими відносинами між батьками і дітьми, характером міжособистісних стосунків і соціометричним статусом підлітка у колі однолітків, педагогічною позицією вчителя, шкільною атмосферою, соціально-психологічним кліматом класного колективу).

2. Функції психолого-педагогічної корекції:

■ відновлювальна (передбачає відновлення тих позитивних якостей, які були сформовані до появи відхилень, звертання до пам'яті підлітка про його добрі справи);

■ компенсуюча (полягає у формуванні в підлітка прагнення компенсувати ту чи іншу ваду посиленням діяльності у тій галузі, яку любить, у якій може добитися швидких успіхів: якщо підліток погано вчиться, то може досягти успіху у спорті, праці);

■ стимулююча (спрямована на активізацію позитивної суспільно-корисної діяльності учня, вона здійснюється шляхом засудження або схвалення, тобто небайдужого, емоційного відношення до особистості підлітка, його вчинків);

■ виправна (пов'язана з виправленням негативних якостей підлітка і передбачає застосування різноманітних засобів схвалення, впливу, прикладу тощо).

3. Напрямки корекційної роботи:

■ визначення якостей, здібностей і вмінь підлітка, що можуть отримати визнання й позитивну оцінку в учнівському колективі і постійне їх стимулювання;

■ залучення підлітка до суспільної праці, допомога в ній;

■ допомога у встановленні особистих дружніх контактів;

■ поступове нарощування складності навчальних і суспільних завдань, акцент уваги на досягнутих таким підлітком успіхах;

■ систематичне тактовне привчання до критичних зауважень на адресу підлітка;

■ роз'яснення в дитячому колективі неприпустимості будь-яких глузувань та інших форм приниження гідності особистості, ведення боротьби з подібними проявами;

- обов'язкове застосування заходів щодо кожного проступку підлітка з урахуванням його індивідуальних особливостей;
- включення підлітка у суспільне життя товариства і надання діяльності стабільності;
- суворий контроль за виконанням режиму, вимог педагогів, за виконанням будь-яких завдань з їх відповідною оцінкою;
- естетичне виховання;
- навчання вірно оцінювати себе і власні вчинки;
- підвищення індивідуального рівня досягнень підлітка шляхом виконання ним завдань, які потребують витримки, самовладання, вміння поважати інших, підкорятись вимогам;
- формування навичок гармонійного спілкування з однолітками;
- допомога у самовихованні волі;
- допомога підлітку у навчальній діяльності;
- навчання прийомам самостійної навчальної діяльності;
- допомога в оволодінні професійними вміннями і навичками;
- вироблення дій стосовно співробітництва девіантного підлітка з психологом і педагогом;
- розширення освітнього простору дитини;
- соціально-педагогічна допомога у розробці підлітком програми індивідуального особистісного зростання і допомога і її реалізації;
- систематичне фізичне виховання;
- залучення до участі в різних видах суспільно-корисної праці.

4. Заходи ранньої корекції фіксованої установки асоціальної поведінки:

- сугестивний вплив щодо неусвідомленої поведінкової регуляції, позбавлення надмірної тривожності, некомунікабельності, напруженості;
- відпрацювання виконання різних соціальних ролей, способів взаємодії з зовнішнім оточенням;
- закріплення сугестивного впливу в процесі колективної трудової, навчальної, суспільно-корисної діяльності, формування нових установок позитивної соціальної орієнтації;
- переорієнтація референтної групи підлітка, вироблення

критичного ставлення до колишніх кумирів, формування нових зразків поведінки і життєвих ідеалів.

5. Організаційні заходи:

Створення підліткового клубу з такими характерними особливостями:

- спілкування в клубі засновано не на беззмістовному гаянні часу, а на основі спільних

- корисних справ, захоплень, інтересів;

- різноманітна за характером діяльність, якою зайняті члени клубу, дозволяє вирішити проблему професійного самовизначення, допомагає підлітку зрозуміти себе, свої нахили, здібності, розкрити їх;

- міжособистісні стосунки підлітків у педагогічно організованому середовищі клубу гуманізовані, тут недопустимі глузування, приниження, фізичні розправи;

- розвинуте самоврядування і відносна автономія від впливу дорослих; реалізація педагогіки співробітництва;

- діяльність заснована на принципі доброзичливості.

6. Система педагогічних дій щодо попередження актів жорстокого поводження і насилля:

- діагностика психоемоційного середовища і мотиваційно-освітня робота з адміністрацією;

- консультативно-освітня робота з педагогічними працівниками і батьками;

- консультативно-корекційна робота з дітьми, що підпали під жорстоке поводження;

- інформаційно-освітня робота з дітьми;

- заходи, спрямовані на згуртування шкільного товариства.

7. Програма психотерапевтичної корекції

Психотерапевтичне втручання спрямовується на допомогу в розв'язанні емоційних і міжособистісних проблем, проблем поведінки і підвищення якості життя.

У ході терапії постає завдання допомогти зрозуміти і розв'язати

внутрішні емоційні конфлікти, що виникли в процесі розвитку людини, починаючи з дитинства, і далі у підлітковому й юнацькому віці (такі конфлікти—манери поведінки—були закладені як кластери почуттів, думок і вчинків; вони виникли у результаті взаємодії різних подій і індивідуальній історії розвитку людини).

Визначити і проаналізувати гру (неусвідомлену, запрограмовану), у яку людина грає протягом свого життя (психодинамічний підхід у дитячій психіатрії - А.Фрейд, М.Кляйн, Г.Хуг-Хельмут).

Методи:

- гештальт-терапія;
- трансактний аналіз Е.Берна;
- психодрама Дж.Морено.

Етапи зміни стереотипів дезадаптивної поведінки (біхевіоральний підхід, теорії І.П.Павлова, Б.Скінера):

1. Детальний аналіз поведінки з метою отримання якомога докладнішого сценарію виникнення симптому (що, коли, де, за яких обставин, у відповідь на що, як часто, як сильно і т.д.);
2. Аналіз разом з підлітком факторів, що запускають і підтримують симптом;
3. Складання і реалізація в спільній і самостійній роботі детального покрокового плану дій.

Методи:

- умовно - рефлексорна терапія;
- терапія моделювання А.Бандури

Механізм “перепрограмування мислення і когнітивних процесів виникнення проблем і появи симптомів” (когнітивний підхід А.Елліс, А.Бек, Д.Крамбольц, Бласер):

- опора на думки і вчинки індивіда (розглядання того, як людина думає про світ, робить вибір з безлічі можливостей, приймає рішення і діє у межах певної соціальної реальності);
- допомога індивідууму адаптуватися до соціальної ситуації.
- інсценівки

Методи:

- раціонально-емоційна терапія;

- експеримент;
- метод репертуарних грат Келлі;
- когнітивно-аналітична терапія.

Способи сприяння особистісному зростанню (екзистенціально-гуманістичний напрямок у психотерапії: А.Коен, Р.Сміт, Н.Бердяєв, Р.Мей, Ж-П.Сартр):

- у своїх діях враховувати прагнення людини підвищення самоцінності, конгруентності і само актуалізації;
- допомогти усвідомити сенс свого існування;
- визначення і аналіз мотивів поведінки.

Методи:

- екзистенціальна терапія;
- клієнт-центрована терапія;
- конструктивний діалог;
- гра;
- інсценізація.

Завдання щодо зняття несприятливого психічного стану (апатії, дратівливості, злості та ін.):

■ досягнення психічної рівноваги, зниження психічного напруження (гіперактивності або байдужості).

Методи:

- пригнічення;
- витискування;
- ігнорування;
- санкціонування;
- зосередження на позитивному.

Сучасні арт -технології

Атр-технології, тобто ті технології, що запозичені з певних жанрів мистецтва, відповідають інтересам і потребам сьогоденної молоді людини. Використання сучасних арт-технологій в профілактичній роботі дає змогу надавати соціально-важливу інформацію за допомогою яскравих художніх образів, орієнтуючись на емоційну сферу особистості. це допомагає

глибоко проникнути в свідомість сучасної молодшої людини, яка звикла сприймати світ через «рекламні картинки», яскраві дисплеї мобільних телефонів чи монітори комп'ютерів.

Технології сучасного театру:

Публіцистична вистава. Ця сценічна форма є спадкоємицею відомої колись агітбригади.

Пластично-хореографічна вистава. Основним засобом вираження у цій виставі є пластика: рухи тіла, міміка, жести. Сюжет такої вистави повинен бути чітким і зрозумілим навіть без слів, в ньому має бути яскраво виражена боротьба позитиву та негативу.

Драматична вистава

Гумористична вистава.

Художньо – прикладні технології:

Колаж

Графіті

3D-інсталяції

Ігрові технології:

Ігрова акція

Гра по станціях

Ділова гра

Велика гра

Ігрова театралізована програма

Фото-відео технології:

Фотовиставка

Фото фільми

Відеоролики

Анімаційні фільми

Евенттехнології:

Флешмоби

Квести

Перфоманси

Рекомендації щодо сприйняття підлітків, схильних до девіації:

- звертаючи увагу на особливості підліткового віку, уникайте різких зауважень та некоректних висловлювань щодо поведінки та зовнішнього виду підлітка;
- не критикуйте підлітка у присутності однолітків та інших людей;
- намагайтесь знаходити у підлітка не лише недоліки, а й те, за що його можна похвалити (хвалити підлітка за вчинки, дії);
- підтримуйте підлітка у переживанні невдач;
- надавайте підлітку можливість робити власний вибір, що дозволить йому відчувати й нести власну відповідальність за зроблений вибір;
- пам'ятайте, що саме від вас залежить якою сформується особистість підлітка, адже саме в підлітковому віці виникають питання «Яким бути?», «Ким бути?»;
- адекватно ставтесь до інтелектуальних можливостей підлітка(не завищуйте вимоги до навчання), адже саме в підлітковому віці відбувається «гормональна буря», через яку знижується продуктивність пізнавальних процесів.

Прийміть те, що підліток це вже не дитина, але ще й не дорослий, тому він потребує вашої турботи, підтримки, розуміння!

Про що слід пам'ятати педагогу, який виявив девіантну поведінку школярів, і ставить перед собою мету допомогти дітям подолати її?

1. Перш за все потрібно зайняти непримириму позицію і висувати категоричні вимоги, вводити активне примусове виконання їх у випадку, коли справа стосується найважливіших суспільних правил поведінки або законів. Дитині будь-якого віку вказуються рамки

дозволеного, вихід за межі яких не тільки засуджується, але й карається.

2.Учитель повинен усувати не наслідки, а причину. Усунення причин, які викликають неправильну поведінку, якщо тільки ці причини можливо усунути, і якщо педагоги та батьки змогли розібратись у них - реальна основа для усунення відхилень, що розвиваються.

3.Педагог встановлює неперервний моніторинг, тобто, систематичний нагляд за відхиленнями в поведінці дітей з обов'язковим і своєчасним реагуванням на ситуації, що виникають. Інколи він може «не помітити» вчинка, якщо останній носить суто випадковий характер, або дитина й сама його досить пережила, або, нарешті, зауваження батьків і вчителя загрожує «переповнити чашу» і викликати додаткові ускладнення.

4.Відомо, що почуття здатні притуплюватись, якщо причини, які їх викликали, стають звичними. Тому дії педагога повинні сприйматись дітьми як справедливі («за діло») і відповідати вчинку. Покарання повинні бути вчасними, відчутними, різноманітними. Неприємні переживання, пов'язані з покаранням, вагоміші, ніж задоволення, одержане після здійснення поганого вчинку. Покарання не повинно ображати й принижувати дитину, носити характеру знущання або жорстокості.

5.Заохочення не повинні сприйматись дітьми як обов'язкові за будь-який їхній хороший вчинок. Нагороди не повинні бути спрямовані на виховання у дитини підвищеної самооцінки. Задоволення, отримане дитиною від хорошого вчинку, і пам'ять про нього можуть переживатись дітьми сильніше, ніж заохочення до нього.

6.Загроза покаранням повинна бути реальною. Ми часто і дуже легко обіцяємо порушнику всіляку загрози, не маючи ні можливості, ні сили, ні бажання виконувати їх. Що це виховує? Тільки недовіру й небажання прислухатися до наших слів. Не слід погрожувати мірами, які завідомо неможливо виконати.

**Корекційна програма формування у дітей
навичок спілкування, подолання агресивності,
конфліктності у стосунках
(для роботи з дітьми молодшого шкільного віку)**

Мета: розвиток дружніх взаємин у дітей.

Завдання:

- розвиток емоційної сфери: формування вміння розрізняти емоції і називати їх, усвідомлювати свої емоції й почуття, виражати їх;
- формувати вміння встановлювати контакти;
- зміцнення впевненості в собі;
- розвиток самостійності;
- навчити ставити запитання і відповідати на них;
- розвиток уміння слухати і розуміти інших;
- навчити відстоювати свою позицію;
- формування позитивного ставлення до однолітків.

Критерії добору дітей. У групу входять ізольовані, зневажені діти, негативні лідери.

Етапи програми:

- розвиток емоційної сфери (3—4 заняття);
- формування комунікативних навичок (4—5 занять);
- формування навичок співпраці (6-7 занять);
- формування вміння знаходити вихід із конфліктної ситуації (2—3 заняття).

Організація занять. Заняття проводяться раз на тиждень по 45—60 хвилин. Кількість занять — 5. Кількість дітей у групі — 6-10 (залежно від віку).

Структура занять:

Розминка. (На першому етапі — емоційні етюди. Далі — ігри типу „Рука до руки”, „Зберіться разом”)

Обговорення домашнього завдання. (На кожному занятті діти отримують домашнє завдання, виконання якого обговорюється у групі. На першому і другому етапах — малювання на теми „Мій

настрій у дитячому садку, школі, на занятті”, „Автопортрет”, „Я та мої друзі”. На другому і наступному етапах — нові ігри в будинку, у класі, на вулиці.)

Основна частина.

I етап — вправи та ігри „Країна Колобків”, „Абетка настрою”, „Маски”, „Чарівник”.

II, III етапи — вправи та ігри „Тісно, зате тепло”, „Межа”, „Спільне малювання”.

Рефлексія чи заняття релаксації (залежно від етапу).

Прощання. (Ритуал прощання містить у собі ігри: „Що у партнері сподобалося?”, „Добрі побажання”, „Придумай подарунок”)

Критерії ефективності. На останньому занятті дітям даються завдання, що потребують умінь співпрацювати, домовлятися, вирішувати суперечки. Успішність виконання цих завдань є критерієм ефективності проведеної корекції.

Заняття 1. “Знайомство”.

Мета – створення позитивної мотивації і зацікавленості дітей у заняттях, атмосфери захищеності та взаємної довіри, навчання елементів ауторелаксації.

Вправа 1. Опитувальник Р. Ассаджолі. Дітям пропонується письмово відповісти на запитання, а потім повідомити свої варіанти відповідей однокласникам:

Які ігри та види спорту тебе найбільше цікавлять? Чи подобається тобі брати в них участь або чи ти хочеш лише спостерігати?

У тебе багато друзів? Ти їх любиш? Чому?

Ти найчастіше щасливий чи сумний? Що засмучує тебе найбільше? Чи можеш себе примусити не сумувати? Як?

Чи задоволений ти самим собою? Ти хочеш стати кращим? У чому? Ти хотів би вислухати поради з цього приводу?

Як ти думаєш: твої батьки та вчителі розуміють тебе? А однокласники? Чи добрі в тебе з ними стосунки?

Вправа 2. ”Наскільки добре я себе знаю?” Кожен учень отримує Я-картку з позначеними в ній діленнями й дістає завдання

визначити рівень знання самого себе (причини доброго і поганого настрою, бажання мати когось із однокласників за друга/подругу; знання власних уподобань у їжі, іграх та видах спорту). Діти порівнюють цей рівень з висотою літери і легко справляються із завданням.

Вправа 3. “Слухаємо себе”. –це вправа на релаксацію. Учням пропонують зручно влаштуватись і, заплющивши очі, “зазирнути” всередину себе і “побачити” свій настрій. Після виконання прийому відкрити очі, уважно розглянути малюнки, на яких зображені певні емоції (настрої), визначити свій настрій. Потім діти малюють свій настрій. Далі їм дається завдання: поділити сторінку в “щоденничку” навпіл і намалювати в одній колонці ті емоції, які їм подобаються, а в другій – ті, що не подобаються.

Вправа 4. “Поділитися добрим настроєм”. Якщо у когось іздітей настрій поганий, інші дарують йому частку свого доброго настрою: тримаючи долоні відкритими, говорять щось приємне. Наприкінці вправи проводиться обговорення:

Чи приємно було “дарувати” добрий настрій однокласникові?

Чи приємно було отримувати “дарунки”?

Чи поліпшився настрій і завдяки яким саме побажанням?

Вправа 5. “Посмішка по колу”. Діти, взявшись за руки, всміхаються по черзі один одному.

Вправа 6. Враження від заняття: що сподобалося, що було нове.

Учні по черзі дають відповіді на запитання:

Що сподобалося на занятті?

Що нового дізнався на ньому для себе?

Думка кого з однокласників була для тебе дуже цікавою?

Заняття 2. З’ясування причин агресії.

Мета: ігрова корекція агресивності, навчання елементів ауторелаксації, вироблення навичок адекватно виражати свій емоційний стан.

Вправа 1. “Веселка”. Школярам пропонується уявити собі веселку, пройти під нею, доторкнутися до неї, відчутти тепло або прохолоду кольорів, “покататися” на веселці. Психолог діагностує дитячі враження і відчуття кожного кольору, що дає йому інформацію про внутрішній емоційний стан дитини.

Вправа 2. “Боротьба”. Дітям пропонується стати один проти одного, взятися за руки і спробувати перетягти іншого на свій бік. Обговорення:

Чи не так само ми поводимося у суперечці?

Якщо ми перемогли, чи не засмучує нас, що інший лишився образеним?

Чи за таких обставин інший може зрозуміти, чого ми прагнемо?

Вправа 3. “Капелюх”. Вправа дозволяє дітям засвоїти навички гнучкої поведінки і культури вербального спілкування в конфліктній ситуації. Учням пропонується роздивитися декілька зображень емоцій людини і намалювати ті емоції, які кожному до вподоби. Після того, як діти зобразили емоції, їх ознайомлюють з такою ситуацією: пан А. злишив випадково свого капелюха на кріслі, а пан В., не помітивши капелюха, сів у крісло. Ситуація програється у парах. Кожному учневі дається картка із зображенням певної емоції, з якою він має зіграти свою роль. Наприклад, А – “оскаженілий”, В – “винний.” Після цього дітям пропонують вирішити цю ситуацію, коли А і В “радісні” й “щасливі”.

Вправа 4. “Мій девіз і герб”. Ця вправа дає дітям можливість обдумати і прийняти свій внутрішній світ цілісно. Вони вчаться висловлювати своє ставлення до окремих елементів зовнішнього світу. Інформація про середньовічних лицарів, які змагалися на турнірах і мали свій девіз і герб на щиті. Учням пропонується придумати свої девіз і герб, але такі, щоб їх одразу могли впізнати друзі, а суперники – поважали б.

Вправа 5. “Посмішка по колу”. Діти, взявшись за руки, всміхаються по черзі один одному.

Вправа 6. Враження від заняття: що сподобалося, що було нове. Учні по черзі дають відповіді на запитання:

Що сподобалося на занятті?

Що нового дізнався на ньому для себе?

Думка кого з однокласників була для тебе дуже цікавою?

Заняття 3 . Причини страхів

Мета – з'ясувати причини тривожності і страхів.

Вправа 1. Що таке страх?

Мета – зняття стану страху (психологічне знецінення страху).

Діти показують страх мімікою та жестами. Психолог пропонує пригадати приклади висловлювань та прислів'їв про страх (серце у п'ятах, коліна тремтять, у страху великі очі). Під час нетривалого обговорення слід звернути увагу дітей на те, що багато людей переживає відчуття страху: і дорослі, і діти, і чоловіки, і жінки. Причому вони не обов'язково є боягузами. Просто бувають ситуації, коли щось чи хтось є неприємним для нас, непередбачуваним.

Вправа 2. “Чого я боюся”.

Мета – виробити правильне (конструктивне) ставлення до страху.

Психолог пропонує дітям намалювати те, що їх лякає. Попередня вправа зняла психологічне напруження, і діти виконують малюнки без надмірного емоційного переживання їхнього змісту. Потім учням пропонується відчутти себе в ролі страхів, що їх вони намалювали. А їхні товариші відгадують, що це за страх. Акценти зміщуються з переживання негативних емоцій на вияв артистичних умінь та кмітливості. А сам страх стає просто моментним образом – розгаданим та смішним, а отже, немічним.

Вправа 3. “Перелякана Миша і сміливий Ведмідь”. (для цієї вправи потрібно дві іграшки –Миша ти Ведмідь).

Мета – допомогти дітям виробити гуманне ставлення до страху.

У грі по черзі беруть участь усі діти. Один –Миша – розповідає, чого боїться; інший –Ведмідь – пропонує свою

допомогу і каже, що слід зробити, аби подолати те, чого боїться Миша. Найчастіше діти приписують Миші власні страхи і побоювання, які вони щойно малювали. Ця гра дає можливість попрацювати над емпатичними вміннями та вмінням приймати рішення, які є важливими для ролі Ведмедя; а також умінням формулювати причину власних побоювань у ролі Миші. Вироблення гуманного ставлення до страху відпрацьовується, наприклад, таким чином: якщо Миша боїться змії, то Ведмідь не пропонує вбити змію, а пояснює, що вона не страшна, якщо її не зачіпати: і “ми посадимо її в сітку і віднесемо якомога далі”. З допомогою психолога діти змогли подолати страх.

Вправа 4. “Веселка”. Школярам пропонується уявити собі веселку, пройти під нею, доторкнутися до неї, відчутти тепло або прохолоду кольорів, “покататися” на веселці. Психолог діагностує дитячі враження і відчуття кожного кольору, що дає йому інформацію про внутрішній емоційний стан дитини.

Вправа 5. “Посмішка по колу”. Діти, взявшись за руки, всміхаються по черзі один одному.

Вправа 6. Враження від заняття: що сподобалося, що було нове. Учні по черзі дають відповіді на запитання:

Що сподобалося на занятті?

Що нового дізнався на ньому для себе?

Думка кого з однокласників була для тебе дуже цікавою?

Заняття 4. Корекція самооцінки.

Мета – формування і розвиток адекватної самооцінки.

Вправа 1. “Веселка”. Школярам пропонується уявити собі веселку, пройти під нею, доторкнутися до неї, відчутти тепло або прохолоду кольорів, “покататися” на веселці. Психолог діагностує дитячі враження і відчуття кожного кольору, що дає йому інформацію про внутрішній емоційний стан дитини.

Вправа 2. “Одне й те саме –по-різному”.

Мета – зняти надмірне напруження і сприяти розкутості дітей. Психолог пропонує привітатися з усіма присутніми різним

способами: невпевнено, агресивно, стримано, привітно. Вправа дає можливість кожній дитині побути в центрі уваги і відчувати, як це приємно. Цінне те, що треба когось “зіграти”, а не опинитися перед усіма самим собою (можливо незграбним, нерішучим). Важливо, що діти бачать, що одна і та сама людина не завжди є однаковою (“доброю” чи “злою”): вона різна—залежно від настрою та обставин, що їх спричинили.

Вправа 3. “Скажи, хто твій друг”.

Мета – з’ясувати, чи діти помічають у своїх друзів якісь негативні риси.

Школярам пропонується описати свого друга, занотувавши вісім-десять рис його характеру. Психолог показує учням відмінність між рисами характеру і рисами зовнішності людини чи її уподобаннями, а також – як ставиться людина до оточуючих, дорученої роботи, до тварин. Обговорення:

якими є співвідношення позитивних та негативних рис в описі; про наявність яких рис легко було згадати;

чи знають наші друзі про те, які риси їхнього характеру нам найбільше подобаються, і чи приємно їм було про це дізнатися.

Психолог аналізує, які риси, якості особистості діти найчастіше називають як позитивні. Можна запропонувати дітям продовжити роботу над завданням і разом скласти перелік тих якостей, якими має бути наділений справжній друг, і тих, яких у друга не повинно бути.

Вправа 4. “Дзеркало”.

Мета – розвиток гнучкої поведінки: вміти бути і лідером, і послідовником. Учні стають у пари. Один –ініціатор рухів, другий їх повторює; потім учні міняються ролями. Психологу важливо звернути увагу на те, щоб “лідери” шанували своє “відображення”—придумували рухи відповідно до вмінь і можливостей останніх.

Вправа 5. “Скульптура”.

Мета – досягти того, щоб дитина прагнула до особистісного зростання. Діти мають часто повертатися до ідеї створеної

“власноруч” композиції, і, не боячись визначити і виправити власну помилку перед однокласниками, переробляти свої задуми – “скульптури”. Діти працюють у парах. Один – “miteць”, другий – “глина”. Завданням є створення композицій: полководець –переможець, відомий вчений / лікар / льотчик / балерина / фотограф / співачка / я і друг / подруга. Вправа викликає у дітей великий інтерес. У ній вони можуть створити майже реальний світ бажаних відносин і почуттів, показати його іншим. Психолог звертає увагу на тематику скульптур, ким бути більше подобається: чи “скульптор” чи “глиною” і чому.

Вправа 6. “Посмішка по колу”. Діти, взявшись за руки, всміхаються по черзі один одному.

Вправа 7. Враження від заняття: що сподобалося, що було нове. Учні по черзі дають відповіді на запитання:

Що сподобалося на занятті?

Що нового дізнався на ньому для себе?

Думка кого з однокласників була для тебе дуже цікавою?

Заняття 5. Навички спілкування.

Мета – формування вміння уважно ставитися до оточуючих.

Вправа 1. “Веселка”. Школярам пропонується уявити собі веселку, пройти під нею, доторкнутися до неї, відчути тепло або прохолоду кольорів, “покататися” на веселці. Психолог діагностує дитячі враження і відчуття кожного кольору, що дає йому інформацію про внутрішній емоційний стан дитини.

Вправа 2. “Хто це?”

Мета – зниження рівня тривожності внаслідок побоювання не відповідати очікуванням оточення.

Школярі мають намалювати портрет, а на звороті аркуша вказати 10 своїх найважливіших рис характеру. Після виконання учнями завдання роботи збираються. Наступне завдання – за названими рисами визначити “автора”; за автопортретом назвати якості. Обговорення:

Які риси вважаєте найважливішими? Чому?

Чи хотіли б якісь риси змінити?

За якою рисою ви одразу впізнали когось?

За якимим якостями одразу впізнали вас?

Чи є ці якості позитивними?

Діти одержують досвід створення враження про іншу людину. Найважливіше у вправі – отримання зворотного зв'язку безпосередньо, коли можна і потрібно перепитати і з'ясувати причини певної думки інших людей про себе.

Вправа 3. “Відгадай, що я тобі дарую?”

Мета – навчити дітей бути уважним до потреб оточуючих; думати, що саме може бути приємним для них.

Спочатку дітям пропонують намалювати свій “подарунок” (квіти, посмішку), а потім “подарувати” його комусь, показуючи лише мімікою і жестами, що це має бути. Хтось з дітей відгадує. Важливо, що приємним подарунком можуть бути не лише цукерки, а й прихильність, щирість та увага інших людей. Бажання зробити іншого радісним і щасливим робить людину сильнішою.

Гра 4. “Сокіл і лис”

Мета: моделювати навчальну ситуацію і розвивати довільність.

Інструкція: Обираються сокіл і лис. Інші діти – соколята. Сокіл вчить своїх соколят грати. Він бігає в різних напрямках і одночасно робить різні рухи руками (вверх, в сторони, вперед тощо). Зграйка соколят біжить за ним і слідує за його рухами, намагаючись точно скопіювати їх. В цей час з нори вискакує лис. Соколята швидко присідають, щоб лис їх не помітив. (Лис з'являється по команді ведучого і ловить лише тих, хто не встиг присісти.) Соколята, яких спіймали, на деякий час вибувають з гри. Після гри всі сідають у коло і вислуховують пояснення, чому лис зловив соколят (неуважність на уроках призводить до погіршення навчання, нерозуміння предметів, відставання і отримання поганих оцінок, щоб цього не сталося потрібно бути уважним і, якщо щось не зрозуміло, попросити пояснити ще раз).

Гра 5. “Пташка”

Мета: розвивати самоконтроль.

Інструкція: Перед початком гри ведучий знайомить дітей з різними породами дерев. Можна показати їх на малюнку, розповісти, де вони ростуть. Перед грою всі підбирають для себе фант - іграшку чи будь-що інше. Гравці сідають у коло і обирають дитину, яка буде збирати фанти. Вона сідає в середину кола і всім гравцям дає назви дерев (дуб, клен, береза, ялинка, липа, каштан, горіх, вишня, тополя, акація, яблуня, груша, черешня, слива, абрикос, айва, алича, пальма і ін.). Кожен повинен запам'ятати свою назву.

Дитина, що збирає фанти, каже: "Прилетіла пташка і сіла на дуб". Дуб повинен відповісти: "На дубі трошки посідила, а потім на березу полетіла". Береза називає інше дерево і т. д. Хто прогавив, віддає фант. Наприкінці гри фанти розігруються. Потрібно уважно слідкувати за ходом гри і швидко відповідати. Підказувати не можна.

Вправа 6. "Я не можу — я можу — я спробую"

Мета: розвивати мотивації до навчання.

Інструкція: Якщо дитина відмовляється виконувати якесь завдання, говорячи, що вона точно з ним не впорається, вчитель просить її уявити іншу дитину, яка знає набагато менше, ніж вона, і, дійсно, не може впоратись із завданням (не знає літер, цифр, не вміє говорити). Потім пропонують уявити дитину, яка зуміє впоратись із завданням. Дітей запевняють, що вони при цьому зможуть, якщо спробують, зробити все правильно. Дитина кладе руки на відкриті долоні дорослого, і весь клас, група говорять "чарівні слова":

"Я не можу..., — і кожен по черзі каже, чому це завдання для нього важке;

"Я можу..., " — діти по черзі кажуть, що вони можуть зробити;

"Я спробую і зумію..." — кожен намагається сказати, якою мірою він зможе виконати завдання, якщо докладе зусиль. Правильність чи неправильність реплік дітей не коментується, підкреслюється лише, що кожен чогось не вміє, чогось не може,

але кожен зуміє, якщо спробує, схоче це зробити і бути не гіршим за інших.

Вправа 7. "Посмішка по колу". Діти, взявшись за руки, всміхаються по черзі один одному.

Вправа 8. Враження від заняття: що сподобалося, що було нове. Учні по черзі дають відповіді на запитання:

Що сподобалося на занятті?

Що нового дізнався на ньому для себе?

Думка кого з однокласників була для тебе дуже цікавою?

Корекційні вправи для учнів з метою зниження агресії, подолання гніву, страхів, формування позитивної «Я-концепції»

Вправа «Людина поруч»

(за Н. Щурковою)

Вправа побудована у проективній техніці "недописаний діалог". Розрахована на учнів молодшої школи. Її метою було виявити вміння учнів прислухатись до іншої людини, вдивлятись у неї, розуміти її, відгукуватись на її проблеми, надавати звичним, повсякденним ситуаціям гуманістичного забарвлення

Учні пропонуються репліки, записані на картках, наприклад: "Я погано себе почуваю, голова болить" (перший варіант - це слова однокласника; другий варіант - це слова вчителя). Учасники вправи можуть запропонувати різні відповіді (в усній формі або у формі гри-драматизації).

Дуже важливо, щоб у ході вправи діти мали можливість провести короткий обмін думками, поділитися своїми почуттями, здійснити зворотний зв'язок. Після закінчення роботи учні дякують один одному за доброзичливість, відвертість, увагу. Не існує правильних чи неправильних відповідей, кожна дитина, як неповторна індивідуальність, має право на свою точку зору, право бути вислуханою.

Вправа «Конверт дружніх спілкувань»

(за Н. Щурковою)

Мета: дружнє запрошення до обговорення життєвих проблем, поведінкових або тих, що пов'язані з міжособистісними відносинами.

Вправа розрахована на молодших школярів.

Учитель (психолог, соціальний педагог) заздалегідь готує конверт із картками, які вміщують недописані фрази або запитання, що відображають яку-небудь ситуацію: "Якщо в мене поганий настрій, я..."; "Якщо в мене поганий настрій, а до мене завітав товариш..."; "Коли мені буває дуже сумно, я, як правило..."; "Коли ти буваш злий на когось, то..."; "Коли ти відчував себе найщасливішою людиною?" (або "Я щасливий, коли...", і навпаки, "Я нещасливий, якщо...").

З метою узагальнення знань учнями словничка ввічливих слів, формування вміння користуватись ними у спілкуванні з оточуючими під час розігрування ігор-драматизацій чи запропонувати дітям заповнити опитувальний тест (анкету):

Назви, перерахуй усі слова вітання, які ти знаєш.

Назви всі слова прощання, які ти знаєш.

Назви всі слова вибачення, які ти знаєш.

Назви всі слова прохання, які ти знаєш.

Які слова побажання ти знаєш? Перерахуй їх.

Якими словами можна висловити співчуття людині, яку спіткало горе? Які ти знаєш слова співчуття, утіхи? Назви їх.

Учні розподіляються на групи за симпатією. Їм пропонується розіграти одну-дві ситуації з життя, використовуючи будь-яку групу слів увічливості.

Вправи для формування позитивного мислення по технології зміни «Я-концепції»(за Калошиним В.Ф.)

Вправи спрямовані на розвиток уміння пишатися своїми перевагами. Розраховані на дітей підліткового віку.

Без усвідомлення того, у чому ваші позитивні сторони, чи можна об'єктивно побачити свої недоліки і рухатися шляхом самовдосконалення?

Дуже часто ми повторюємо про недоліки своєї особистості, ігноруючи реальну потребу захищати її переваги, перш ніж дозволити віддати себе ганебній критиці зі свого боку чи з боку інших. Як не дивно, але деяким людям дуже ніяково хвалити себе. Та, мабуть, нічого дивного в цьому нема. Визначені установки нашої культури, акцентуючи необхідність скромності, інколи викликають почуття сумніву у власних перевагах, і про це не слід забувати, особливо і- коли йдеться про дітей і підлітків. Відповідні вправи спрямовані на підтримку в слухачах таких виявлень:

- ✓ більш позитивних думок і почуттів про самого себе;
- ✓ симпатії до себе;
- ✓ здатності ставитись до себе з гумором;
- ✓ вираження гордості собою як людиною;
- ✓ врахування з більшою точністю особистих

переваг та недоліків.

Вправа № 1. Групова дискусія

Дискусія може бути зосереджена на запитаннях такого типу: «Чи важливо знати, що ти можеш добре робити, а чого не можеш? Де небезпечно говорити про такі речі? Чи потрібно мати успіх у всьому? Якими способами інші можуть спонукати тебе до схвального самосприйняття? Якими способами ти це зможеш зробити сам? Чи є різниця між підкресленням своїх переваг та хвастощами? В чому вона полягає? Такі дискусії дають слухачам хороший привід для того, щоб оцінити свої власні здібності та приховані можливості. В міру виявлення слухачами їх численних і різноманітних переваг та недоліків у них розвивається більш довірливе ставлення і до особистих можливостей, і до можливостей інших. Вони починають розуміти, що навіть у «найсильніших» та найпопулярніших

слухачів є свої слабкості, а переваги є у найбільш «слабких» і непопулярних. Така установка призводить до розвитку кращого самовідчуття. Вона дає можливість ставитись з більшим задоволенням до прийняття відповідальності заособистідумки, почуття і дії.

Попросіть слухачів висловитись з приводу яких-небудь конкретних фактів з їхнього навчання. Наприклад, ви можете сказати: «Я хотів(-ла) би, щоб ви згадали про тісвої навчальні справи, якими ви задоволені. Будь ласка, починайте свою відповідь так: «Я задоволений тим, що...». Ті, хто не впевнений у власних досягненнях, чуючи відповіді інших, починають усвідомлювати, що були дуже суворі до себе, не назначаючи тих чи інших своїх успіхів.

Вправа № 2. Проекція образу особистого «Я»

У цій вправі учасники групи складають два коротких описи, кожен на окремому аркуші. На одному аркуші — це опис того, яким себе бачить сам учасник; фактично це схематичний нарис його «Я-концепції». Опис повинен бути щирим і правдивим. Другий опис являє собою нарис того, яким, на думку учасника, його бачать інші члени групи. На аркушах не проставляються імена. Перший опис кладеться в окрему коробку. Кожен самопис зачитується вголос, і членигрупи намагаються відгадати, кому він належить. Потім автор заявляє про себе і читає другий свій опис (яким, йому здається, бачать його інші), отримуючи після цього зворотний зв'язок від учасників групи.

Цінність даної вправи полягає у тому, що слухач виявляє — інші сприймають певні його можливості і характеристики в більш сприятливому світлі, ніж він сам.

Вправа № 3. Щотижневі звіти

Один з напрямів роботи з розвитку «Я-концепції» учня полягає в тому, щоб допомогти йому краще усвідомити можливості регулювати своє повсякденне життя. Щотижневі

записи допомагають учням впевнитися, що самореалізуються вони поки що не повністю.

Роздайте кожному слухачу аркуш паперу з такими запитаннями:

Що було головною подією на цьому тижні?

Кого вам вдалося краще пізнати за цей тиждень?

Що важливе про себе ви дізналися на цьому Тижні?

Чи внесли ви якісь серйозні зміни у своє життя за цей тиждень?

Чим цей тиждень міг бути для вас кращим?

Виділіть рішення чи вибір, зроблені вами за цей тиждень. Які були результати цих рішень?

Чи будували ви на цьому тижні плани з приводу якихось майбутніх подій?

Які незакінчені справи залишились у вас із минулого життя?

Як варіант цієї методики можна заохочувати слухачів щодня вести щоденник своїх реакцій на різні події, характеризуючи свої почуття, думки, вияви поведінки, записуючи твердження типу «Я зрозумів...» і т. п. Ведення щоденника має ряд переваг. Це дозволяє слухачеві звітувати собі про те, як він розвивається, що з ним відбувається, які особливості його реакції в тій чи іншій ситуації.

В результаті він отримує загальне уявлення про те, який він сам, яким він себе бачить, яким його бачать інші.

Чим більше людина дізнається про себе, тим багатогранніше стає її «Я-концепція». Але нерідко те, що засвоюється у процесі психотренінгу, не помічається слухачами, якщо не буде чітко відображатися в їхніх висловлюваннях. Після кожної вправи на розвиток позитивного попросіть слухачів записати, що вони про себе дізнались, у вигляді висловлювань: «Я зрозумів, що я...»; «Я знову зрозумів, що я...»; «Я був би здивований, виявивши, що я...».

Вправа № 4. Товариські відносини

Одним із факторів, який негативно впливає на позитивний розвиток «Я-концепції», є нездатність деяких юнаків знаходити друзів і підтримувати дружні стосунки. Нижче пропонуються вправи, які допоможуть слухачам розширити свій «репертуар» навичок налагодження стосунків між собою.

Обговоріть способи, якими учні користуються, щоб з кимсь потоваришувати, і проведіть практичний тренінг кращих з них.

Попросіть учнів написати абзац, який починається зі слів: «Друг — це людина, яка...».

Проведіть обговорення таких питань: «Чи є в тебе кращий друг? Чи любиш ти займатися тим же, чим і він? Чи хотілось би Тобі коли-небудь здійснити чи зробити щось таке, чого не хотів твій друг? Що сталося у результаті? Чи залишились ви, як і раніше, друзями?».

Попросіть слухачів письмово відповісти на запитання: «Що є в тобі такого, за що твої друзі тебе люблять?».

Спробуйте провести обговорення питань типу: «Як із ким ти зблизився, навчаючись у школі?».

Вправа № 5. Слова-самописи

1. Учні пишуть три слова, які найбільш влучно їх характеризують (Я-реальне, самопис сьогодні);

2. Аркуш, на якому написані ці слова, перегортається, ставиться №2 і на зворотному боці учні пишуть три слова – це бажаний самопис (Я-ідеальне)

Далі їх просять взяти одне слово із другого списку і описати ту специфічну поведінку, яка була б характерна для людини такого типу. Потім проводиться групова дискусія, під час якої описана цим словом якість особистості розглядається як мета, а пропонувані способи поведінки — як засіб досягнення цієї мети. До того часу, коли більшість членів групи візьмуть участь у цьому

тренінгу, виявляється деяка кількість загальноновживаних цілей і окреслюються специфічні способи їх досягнення.

Вправа № 6. Уявлення успіху

Багато авторів впевнені втому, що найбільшою силою в бажанні людини змінити себе володіє її уява. Учасників просять уявити собі, як би вони хотіли заново виявити себе в тих ситуаціях, які в минулому були для них невдалими. На цій стадії акцентується поняття «позитивна думка». Контролюючи свої думки, ми здатні переконати себе втому, що можемо, якщо захочемо, стати кращими, ніж є зараз. Нас характеризує те, як ми самі себе сприймаємо, і можемо стати саме такими, якими, по нашому переконанню, ми здатні стати.

Вправа № 7. Використання висловлювань великих людей

Другий досить цікавий підхід завершується тим, щоб як стимул для групової дискусії, самопізнання і обміну психологічним досвідом використовуються афоризми. Це може бути дещо близьке до висловлювання Авраама Лінкольна: «Більшість людей щасливі в тій мірі, в якій вони самі вирішили бути щасливими», чи до слів Емерсона, розуміння яких зводиться до того, що людина сама «загороджує собі своє світло».

Аналізуючи подібні висловлювання, учасники психотренінгу можуть дійти до усвідомлення тих великих можливостей, які вони мають для направлення своїх думок, а на основі цього і почуттів, у сприятливе для особистого розвитку річище. Вони можуть дійти до усвідомлення і того факту, що нерідко до відчуття особистої неадекватності і лихої долі їх підводять ті чи інші люди з їхнього оточення.

Примирившись з цим уявленням про себе, вони віддають себе у владу обставин, тоді як необхідно намагатись переламати їх на свою користь. Під час обговорення повинен акцентуватися і той факт, що людина здатна набути більшої впевненості, у собі, змінюючи стиль мислення, і настроїти думки на позитивний лад.

На жаль, ми дуже часто не усвідомлюємо своїх можливостей зробити себе щасливішими. Проте для людини немає більшої цінності в її психологічному розвитку, більш важливої, ніж оцінка, яку вона сама собі дає. У кінці кожного навчального дня пропонуйте слухачам поділитися з групою своїми успіхами за день.

Декому знайти вихід в такій ситуації спочатку буде дуже важко, але на прикладі інших ці учні зрозуміють, що і в них далеко не все так погано. Чуйний тренер повинен допомогти їм у цьому, з якою б заниженою самооцінкою він не зіткнувся.

Один із варіантів цієї методики полягає в тому, щоб запропонувати учню поділитися з групою тим, чому, на його думку, він навчився за день. Це дає йому відчуття певного успіху в навчальній роботі. Без чіткої ситуації згадування учні часто не усвідомлюють, які конкретні знання вони засвоюють щодня в навчальному закладі і за його межами. Усвідомлення того, що він навчається чомусь корисному, відіграє позитивну роль у розвитку його «Я-концепції».

Наявність у слухачів негативних думок — це фактично симптоми низької самооцінки. Як тільки збільшується число позитивних висловлювань і думок відносно себе, то відразу ж для життєвого виявлення слухача з'являється оптимістичний тонус.

Вправа № 8. Уміння правильно оцінити негативні почуття

Щоб сформувати в собі повноцінну «Я-концепцію», необхідно мати можливість обговорити свої негативні або «погані» почуття стосовно інших. Можливість відкрито поговорити в групі про ці почуття виявляє ПОЗИТИВНИЙ вплив на існуючий у учня образ «Я». По-перше, це дає йому можливість послабити ці почуття, висловлюючи їх, не виявляючи їх напевно руйнівним способом. По-друге, коли учень бачить, що не в нього одного виникає інколи гостра неприязнь до деяких

людей, подій, він впевнюється в тому, що ці звичайні реакції на схожі емоційні ситуації, в яких опиняються майже всі, і що він нормальна людина.

Щоб виявити негативні почуття, попросіть, наприклад, підняти руку тих слухачів, які стикались з тими чи іншими складними проблемами, що виникли у них, в їх оточенні в цілому.

Вправа-бесіда «Наші страхи»

Психолог запитує школярів, які емоції для них неприємні. Підлітки перелічують негативні емоції і якщо не називають страх, психолог нагадує учням про нього. Коротко обговорюються особливості емоційного стану, фізіологічні відчуття, що виникають під час страху (пришвидшення серцебиття, мурашки по тілу тощо). Усі разом згадують фразеологізми, пов'язані з почуттям страху.

Групова проективна методика «Мій страх»

Після бесіди психолог просить дітей подумати, чого вони більше за все бояться, й намалювати свій страх. Це може бути абстрактний малюнок або зображення конкретного об'єкта страху, тривоги школяра. Коли виконання малюнків довершене, підлітки по черзі коротко пояснюють, чого вони бояться й що вони зобразили. Після цього керівник групи пропонує школярам розірвати аркуш із малюнком на дрібні шматочки і говорить про те, що тепер кожен із них переміг свій страх, що їхнього страху більше не існує, тому що розірвані аркуші потраплять у кошик зі сміттям, будуть спалені й від страхів нічого не залишиться.

Вправа «Уміти прощати»

Вступне слово психолога (соціального педагога, вчителя).
Уміти прощати... Що означають ці слова, кожен переконався на власному досвіді. Як буває сумно, коли хтось тебе образив. Чи замислювався ти коли-небудь над питанням: що відчуває

скривджена людина? Давайте разом подумаємо над цим достатньо непростим питанням.

1. *Групове обговорення питань:*

Що ти відчуваєш, коли тебе хтось образив?

А якщо ти винен у сварці з іншими, чи вмієш ти визнати свою провину? Коли і як ти це робиш?

Чи вмієш ти вибачатися перед іншими? Як ти зазвичай це робиш?

Як змінюється настрій іншої людини, коли хтось вибачився перед нею?

Як треба сприймати чиєсь вибачення? Що можна відповісти?

2. *Робота з піктограмами або показ учнями стану людини за допомогою міміки.*

Робота з піктограмами або розігрування сценки, в якій дійові особи мімікою показують зміну в настроях людини. (Можна запропонувати дітям показати вирази обличчя людини, яка сама не вибачає іншим або яку не вибачила інша людина.) Це завдання діти можуть виконати у вигляді двох контрастних малюнків.

3. *Групове обговорення "Як краще заспокоїти скривджену людину"*

Діти пропонують і показують свої варіанти. Ведучий запитує: вибачитися перед кимсь або одержувати вибачення? Чому? Що з цього ти вже вмієш робити, а чого тобі ще треба навчитись?

4. *Робота над прислів'ями*

Чому, коли і про що, кому так говорять:

Сказане не повернеться.

Рис розсипав - ще збереш, сказав слово - не вернеш.

Одне погане слово скажеш - почуєш десять.

Образи - це докази тих, хто неправий.

Лагідне слово - ключ до серця.

Від ласкавих слів утихає гнів.

Що ж треба робити для того, щоб навчитися вибачати інших? Для чого це потрібно будь-якій людині? Від чого це допоможе кожному застерегти себе в житті?

5. Розучування дитячих мирилок

Вправа «Суперечка»

Мета: формування навичок діалогового спілкування.

Вступне слово тренера.

Чи доводилось тобі брати участь у суперечках з кимсь? (Так, ні.)

З ким саме?

Як ти повадився під час суперечки?

А інша людина?

Хто виграв цей спір? Чому?

За ким, на твою думку, завжди виграш у суперечці? Чому?

Варіанти для вибору: за ввічливою, доброю, спокійною, витриманою людиною чи злою, неввічливою, грубою до людей.

Учням пропонується обіграти сценку "Суперечка" між двома особами: одна - увічлива, інша - ні.

Підсумок вправи.

Чи доводилось тобі перемагати в суперечці? (Так, ні.)

Як, за рахунок чого тобі вдалося це зробити?

Що саме допомогло тобі?

Вправи для подолання гніву (за Калошиним В.Ф.)

Вправа № 1 «Робоча анкета: мій підхід до гніву»

Корисно було б усвідомити, як ви звичайно поводитесь у ситуаціях, які викликають гнів; як ви реагуєте на розчарування, що вас спіткало. Нижче розміщений список можливих запитань, на які ви повинні відповісти цілком спонтанно. За бажання ви можете продовжити цей список, якщо виникнуть інші запитання.

Робоча анкета: мій підхід до гніву

1. «Частіше за все я гніваюсь через те, що...».
2. «Особливо мене роздратовує те, що...».

3. «Гнів викликає в мене такі почуття і реакції... Я дію при цьому таким чином...».
4. «Гнів вже викликав у мене такі ускладнення...».
5. «Сам я хотів би в майбутньому...».
6. «Останній раз, коли я гнівався...».
7. «Коли хтось у розлюченому стані, він повинен...».
8. «Коли мій батько гнівався, то...».
9. «Коли моя мати гнівалась, то...».
10. «Коли я був дитиною, я почував...».
11. «У даний момент я відчуваю...».
12. «Що стосується гніву, я з радістю навчився б...».

Знайдіть час ще раз дуже добре подумати над тим, що ви тут написали і що можна з цього використати. Тому що те, чому ви вчитеся через пізнання, вам не потрібно пізнавати шляхом засвоєння негативного досвіду. І якщо коли-небудь вас щось знову розгніває, уявно абстрагуйтеся від того, що відбулося і уявіть собі, що ви і той, хто вас розгнівав, є акторами які стоять на сцені і виконують ті ж ролі ще раз, але спостерігайте за всім цим немов би збоку, ніби глядач, який сидить у залі і спокійно дивиться спектакль. В цю мить ви більше, не учасник, все дійсно є спектаклем. Так, будучи зовсім безстороннім, я можу робити належні висновки. А також зумію усвідомити, чому режисер (життя) вирішив поставити свій спектакль, зумію зрозуміти значення загального і цілого. А ще уявіть собі, що обидві душі дійшли згоди: душа людини, через яку ви розгнівались, і ваша душа. Ви інсценували дану ситуацію для того, щоб обоє змогли зробити крок одне до одного і назавжди забути про гнів.

Вправа № 2. Три кроки до того, щоб назавжди позбавитися гніву

Я назавжди позбавляюся гніву, в той час коли:

1. Приймаю кожного таким, яким він є, і дозволяю вирішувати йому самому, чи змінюватися йому і коли. Крім того, з власної ініціативи я не даю іншому порад, оскільки в іншому

випадку він сприймає це так, ніби я хочу нав'язати свою думку, і його реакція буде відповідною. Я знаю, що не кожен може бути моїм другом, але кожен відтепер є моїм вчителем.

2. Я звільнююсь від всіляких сподівань і приймаю життя таким, яким воно є зараз, оскільки мені відомо, що доти, поки я чекаю, я неминуче буду відчувати розчарування. Адже, насамперед, я позбавляю себе багатьох дарів, які бажає піднести мені життя. Тому що, коли раптом життя виправдає мої сподівання, я не дуже зрадію, бо цього чекав. Разом із тим у житті є тисячі можливостей уладнати все інакше, ніж я чекаю, і тоді я відчуваю розчарування і, можливо, навіть обурююсь. Коли у мене нема сподівань, то (з можливістю у 50 відсотків) відбуваються події, що не дуже мене влаштовують, але я це приймаю. Врешті-решт неможливо мати все, чого хочеш. Друга половина подій, коли трапляється щось приємне для мене,— це дарунки життя, які дістались мені несподівано. Зрештою, у мене є шанс усвідомити, що події, які мене, не влаштовують, нерідко являють собою більш вагомий дар, ніж ті, що мені до душі.

3. Я усвідомлюю, що ніхто і ніщо в світі не має такої влади, щоб довести мене до обурення. Це я сам обурююсь з приводу і без приводу, коли захочу, і тільки я сам можу з цим упоратись — остаточно.

Нижче розглянемо деякі корисні твердження, які сприяють позбавленню гніву.

Вправа № 3. Твердження, які сприяють позбавленню гніву

- Я усвідомлюю, що ніхто не може мене розгнівати, що обурююсь завжди сам, і сам використовую привід для гніву.

- Я усвідомлюю, що не повинен обурюватись, тому що ніхто не може примусити мене бути сердитим — тільки я сам — і тільки я сам можу відчутти себе від цього.

- Я усвідомлюю, що проблема, через яку обурююсь,— лише одна із багатьох, які я вже вирішував чи ще буду вирішувати.

Через декілька днів, **тижнів**, або місяців це буде забуте, це стане неважливим, вирішеним, отже, для чого хвилюватися з цього приводу.

●Я знаю, що постійно зіштовхувати мене з труднощами - мета життя і що оптимальний спосіб справлятися з труднощами, і дякуючи цьому, рости і самовдосконалюватися — сенс життя.

●Я цілком спокійно і впевнено шукаю і знаходжу краще рішення, втілюю його в життя і готовий вирішувати наступне завдання.

●Я позбавляюсь гніву раз і назавжди в той час, як більше нічого не чекаю від інших. Я визнаю право кожного бути таким, яким він є, і змінюватись тоді, коли він до цього буде готовий.

●Я пробачаю іншому все, що б він не зробив, хоч раніше міг би через це обурюватись. Я не даю волю гніву. Починаючи з сьогоdnішнього дня, я не впадаю у гнів, а також ні в чому не розчаровуюсь, не почуваю себе ображеним, скривдженим і не веду себе агресивно: я, нарешті, вільний!

Релаксаційний комплекс «Контраст»

Мета: навчання методів релаксації, зняття відчуття тривоги, хвилювання, емоційного напруження.

Найпростіший спосіб відпочити полягає в тому, що спочатку напружують і втомлюють м'язи, потім різко розслаблюються.

1 частина комплексу

- Зобразіть нудьгуючих людей: руки покладіть на коліна, кисті вільно опустіть, корпус нахилений уперед, голова опущена. Заплющте очі. Вдихніть носом вільно та неглибоко. Видихніть, звертаючи увагу на свої відчуття від проходження повітря на видиху. Вдих, видих - пауза. Подихайте так, роблячи акцент на видихові.

- Зосереджуємо увагу на ногах. Підніміть пальці й напружте м'язи ніг. Тільки ніг! Напружте м'язи ніг - ще й ще - зніміть напруження. Напруження на вдиху, розслаблення під час видиху.

- Переходимо до мускулатури тулуба. Напружте м'язи стегон і тазу - вдих, при цьому живіт утягується й опускаються ребра. Тримайте в напрузі м'язи до втоми. Під час видиху розслабтеся. Повторіть.

- Переходимо до мускулатури плечового пояса. Підніміть плечі якнайвище, напружте їх, тільки плечі, - відпочиньте на видиху. Напруження, релакс.

- Закиньте голову назад до почуття напруги - на видиху опустіть голову на груди. Ще раз.

- Тепер - руки. Стисніть кисті в кулаки. Відпочиньте. Напружте м'язи рук. Розслабтеся.

- Заплющте очі, стисніть губи, стисніть зуби - розгладьте ваше обличчя.

2 частина комплексу

- Тепер уся ваша мускулатура розслаблена, очі заплющені. Уважно внутрішнім поглядом перегляньте всі групи м'язів. Ваші ноги, тулуб, плечі, руки, обличчя - усі м'язи тіла приємно розслаблені.

- Ви відпочиваєте.

- Ви відчуваєте приємне відчуття спокою.

- Ви спокійні, абсолютно спокійні.

- У вас гарний настрій.

- Ви спокійні й упевнені у собі.

- Побудьте в цьому приємному стані спокою.

3 частина комплексу

- Ви добре відпочили. Настав час відновити активність мускулатури. Дихайте, зосередившись на вдиху. Вдих - видих. Я буду рахувати від 10 до 0, і з кожною цифрою почуття свіжості й бадьорості стане охоплювати вас усе більше й більше.

- Піднімаючи носки, напружте м'язи ніг на вдиху. Видих. Порухайте ногами. Ви відчуваєте сили у ногах. Десять.

- З невеликим зусиллям напружте м'язи стегон і тазу. Хвиля свіжості охопила весь ваш тулуб. Прогніться. Дев'ять.

- Із задоволенням знизайте плечима. Ще раз. У плечах - відчуття бадьорості й свіжості. Знизайте плечима ще. Вісім.
- Зробіть кілька рухів головою вгору-вниз, ліворуч-праворуч. Приємне відчуття м'язів тіла, що рухаються. Сім.
- Порухайте руками, злегка стисніть кисті в кулаки. Шість.
- Напружте губи, зуби. Оживіть м'язи обличчя. П'ять.
- Усе ваше тіло відчуває потребу в русі. Ви бадьорі й повні сил. Зробіть розминальні рухи всіма частинами тіла. Чотири.
- Усе ваше тіло наповнене свіжістю. Три.
- Підведіться, станьте навшпиньки. Два.
- Потягніться руками уверх. Один.
- Усміхніться, розплющте очі. Нуль.
- Як ви почуваетесь? Поділімося враженнями.

Кольорово-малюнковий тест

Розроблений О.О. Прохоровим та Г.М. Генніг для діагностики психічних станів молодших школярів в процесі навчальної діяльності. Ця методика передбачає встановлення позитивного емоційного контакту психолога з дитиною, знімає напругу, що виникає в ситуації дослідження [40].

Обладнання:

аркуш чистого білого паперу, кольорові олівці – червоний, жовтий, синій, зелений, чорний, коричневий, помаранчевий, блакитний, рожевий. На аркуші паперу з лівого боку повинен бути намальований квадрат розміром 50х50 мм, а правий бік аркушу – для малюнка.

Інструкція: У квадраті кольоровим олівцем зобразити ваш стан (настрій) у даний момент. Можете використати декілька кольорових олівців. А тепер зобразіть у вигляді будь-якого образу ваш настрій (стан) - це можуть бути предмети, явища природи тощо.

Інтерпретація.

Колір квадраті	в	Малюнок	Стан (настрій)
Червоний		Зошит, парта, клас, дошка, шкільні атрибути	Активність
Червоний жовтий	+	Райдуга, ялинка, новий рік, цукерки, подарунки, сонце, повітряні кульки	Радість
Зелений		Машина, телевізор, світлофор, жонглер	Увага
Рожевий		Робот, машина, комп'ютер, принцеса, лялька	Мрійність, фантазійність
Чорний		Дош, клякса, дитина спить за партою	Втома
Помаранчевий		Квіти, граючі діти, тварини, дитина допомагає бабусі	Доброзичливість. Дружба
Жовтий		розбита ваза, дитина з вчителем, мамою	Відвертість
Блакитний		Море, душ, басейн	Бадьорість
Синій		Футбол, волейбол, скакалка, піднята рука	Азарт, повага
Коричневий		Поле, швидка допомога, могилка, дитина падаюча, мама гладить дитину по голівці	Співчуття, співпереживання

Література

1. Байярд Т., БайлрдД. Ваш беспокойный подросток. - М., 1991.
2. Бадмаев, С.А. Психологическая коррекция отклоняющегося поведения школьников. — М., 1997.
3. Беличева, С.А. Основы превентивной психологии. —<http://psylib/myword.ru>
4. Буянов ММ. Ребенок из неблагополучной семьи. -М., 1988.
5. Воспитание трудного ребенка: Дети с девиантным поведением: Учеб.-метод, пособие/Под ред. М.И. Рожкова. —М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. — 240 с.
6. Девиантна поведінка учнів: форми, прояви, попередження (методичні рекомендації практичним психологам, соціальним педагогам, вчителям загальноосвітніх навчальних закладів) / укладач Білецька В.В. - Миколаїв: 2011. – 40 с
7. Егоров А.Ю., Игумнов С.А. Расстройства поведения у подростков: клинико-психологические аспекты. - СПб.: Речь, 2005. -436 с.
8. Макарычева Г.И. Коррекция девиантного поведения. Тренинги для подростков и их родителей, СПб 2007
9. Менделевич В.Д. Психология девиантного поведения. - М, 2001.-432 с.

10. 3. Киселева М.В. Арт-терапия в практической психологии и социальной работе. - Речь, 2007. - 336 с.Мельник П.,
11. Лановенко І. Психологічні механізми деіантної поведінки. //Право України.—2000, №4.—С.90-92.
12. Психологическая работа с девиантными подростками:проблемы и возможности.монография/ФГОУ ВПО «Волгоградская академия государственной службы».- Волгоград, 2009
13. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога.—М.: ВЛАДОС, 2001.—Кн.1: Система работы психолога с детьми разного возраста.—384 с.
14. Степанов В. Г.Психология трудных школьников. Учебное пособие для учителей и родителей. — М.: Издательский центр "Академия", 1996. — 320 с.

Інтернет-джерела:

<http://h.ua/story/364210/#ixzz29XdaQ74a>

<http://h.ua/story/364210/#ixzz29SnJEcRS>

<http://www.allbest.ru/>